

keréknyomok

2014/8. SZÁM ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

Tartalom

TANULMÁNYOK, FORDÍTÁSOK

BÁCSI ENIKŐ GABRIELLA

A buddhista sztúpa
kialakulása Indiában

5

BIRTALAN ÁGNES

A kígyó: pusztító erő,
segítőszellem, házastárs.
A kígyó-motívum változatai
a kalmük mesehagyományban

33

WINDHOFFER TÍMEA

Klu; mitológiai lény,
vagy népmesei szereplő?
A kígyó-sárkány alakja a
belső-ázsiai népmesékben

57

SZABÓ ANNAMÁRIA

A rókaszellem
a kínai novella
irodalomban

77

GECSE ADRIENN

A buddhizmus
és a természetes
környezet kapcsolata

97

POROSZ TIBOR

Rejtett dimenziók
a buddhizmus
vizuális gondolkodásában

109

PROGRAMOK, ESEMÉNYEK

Nemzetközi Buddhista
Nyári Egyetem 2014

153

KRITIKÁK, RECENZÍÓK

Walpola Rahula:
A Buddha tanítása

156

AGNI:

A tűzoltárépítés
védikus rítusa

158

Szerkesztette: Frits Staal

SUMMARIES IN ENGLISH

165

E SZÁMUNK SZERZŐI

GECSE ADRIENN

A buddhizmus és a természetes környezet kapcsolata

A tanulmány célja annak megvizsgálása, hogy a buddhista tanítások tartalmaznak-e a közvetlen és tágabb környezetünk védelmére, annak fenntartásának módjára vonatkozó leírásokat, vagy bármilyen útmutatást az ember és a környezet közötti kapcsolatra. Erre azért van szükség, hogy kiderüljön, van-e lehetőség a Mongóliában eluralkodott bányászati tevékenység mellett egyfajta alternatív életmód megteremtésére, vagyis inkább a hagyományos életmód bizonyos elemeinek visszaállítására és fenntartására a buddhista felfogás kínáلتa lehetőségeken keresztül, a buddhista vezetők segítségével bevonásával.

Amikor olyan témát érintünk, amely a környezet védelmével és annak okaival, céljával foglalkozik, különbséget kell tennünk a téma gazdasági szempontok alapján történő megközelítése és a helyi lakosok hozzáállása, felfogása között. A hagyományos gondolkodás – vagyis az úgynevezett törzsi közösségek, kisebb-nagyobb népcsoportok szemlélete – a világot egy egységes entitásként kezeli, benne az emberek és az őket körülvevő világ egymásra utaltságával, összekapcsolódásával. A világegyetemet irányító erők, bárhogyan is nevezi őket az adott kultúra, meghatározzák a mindennapokat, irányt mutatnak az élet minden területén, beleértve a közvetlen és tágabb környezethez való hozzáállást is. Suzuki és Knudtson így foglalja össze ezt a gondolkodásmódot:

„A természettel szorosan együtt élő ember elméje hajlamos úgy tekinteni a világegyetemetre, mint a megfoghatatlan és állandóan változó természeti erők dinamikus összjátékára. Hajlamos arra, hogy az egész természeti világot élőnek tekintse, amelyet valamiféle egyesítő erő tölt meg étellel, bármi legyen is annak a helyi neve. Nem redukálja a világegyetemet progresszív módon kisebb fogalmi darabokra.”¹

Frasz rámutat, hogy míg a hagyományos és a környezeti értékekre tekintettel lévő gondolkodás alapvető jellemzője, hogy hosszú távra tervez, vagyis figyelembe veszi a tettei következményeit, és annak megfelelően végzi napi teendőit, addig a gazdasági érdekek vezérelte felfogás rövid távon gondolkodik. Az, aki szokásszerűen a hosszútávú érdekek figyelembevételével cselekszik, nagyobb valószínűséggel fog környezetbarát döntéseket hozni (FRASZ 1993). Természetesen a környezeti értékek megőrzéséhez nem elegendő csupán a jószándék vagy egy bizonyos helyre történő születés. Az adott közösség által őrzött és továbbadott tudás, évtizedes, akár évszázados tapasztalatok összességének ismerete viszont

¹ SUZUKI-KNUDTSON 1991, 17.

hozzájárulhat a terület fenntartható működtetéséhez. Környezetvédelem szempontjából a tudás, tapasztalatok átadása különösen fontos olyan népcsoportoknál, mint a mongoloké, akik a mai napig az ország jelentős részén őrzött hagyományos életmódjuk minden területén a természetre támaszkodnak, annak szabályai szerint élnek mindennapjaikat. Jelen tanulmány amellet érvel, hogy nem tekinthetünk senkit eleve környezetvédelem szempontjából tudatos lénynek. Tanulás és tapasztalat nélkülözhetetlen ahhoz, hogy elsajátítsunk egy ehhez szükséges magatartásformát. Az sem mindig egyértelmű természetesen, hogy mivel teszünk jót a környezetnek, illetve a helyi közösségnek. Ahogyan Frasz is megjegyzi, sokan utópista hozzáállásnak tekintik a hosszútávú érdekeket előtérbe helyező gondolkodást a helyi szükségletek azonnali kielégítése ellenében. Az általa felhozott példa a világ bármely területére alkalmazható: a favágók, akik bizonyos környezetvédelmi intézkedések miatt elveszítik munkájukat, az adott intézkedést érthetően kárként értékelik. Hosszútávon viszont, mivel az erdőirtás mértéke csökken, a faállomány megőrződik, és eközben a gazdaságban is szükségszerű változások következnek be. Új állások jönnek létre, a terület fő tevékenységének megszűnése miatt a gazdasági élet új irányt vesz.²

A vallás és a környezetvédelem összekapcsolásának témája, a különböző vallási irányzatok és környezetvédő szervezetek együttműködése viszonylag újkeletű jelenség. Az ezredfordulón erősödött fel az a folyamat, amely ösztönözte a vallási és világi szervezetek közös munkáját. A világméretű környezeti válságra hivatkozva a különböző vallási felekezetek olyan tevékenységekbe kezdtek, akár önállóan, akár világi, professzionális segítséggel karöltve, amelyek a környezetvédelem fontosságát hirdetik oktatási, fejlesztési programokon keresztül. Olyan irányvonalak szószerű lettek, amelyek segíthetnek a fenntarthatóság megvalósításában. Gardner leírásában olvashatjuk, hogy megkezdődött az ősi hagyományok, szertartások felélesztése a fenntarthatóság jegyében.³ Az ő értelmezése szerint ez az együttműködés azért lehet különösen sikeres, mert míg a világi szerveződések a szakmai háttérrel, a szilárd tudományos alapokat biztosítják, addig az egyház erkölcsi feddhetetlenségével, tekintélyével hathat emberek millióira, befolyásolva ezzel irányelveket kormányzati szinten is.⁴ Nem mindig egyszerű azonban az együttműködés a mindkét oldalon fennálló előítéletek miatt, de ha ezt sikerül leküzdeni, reményteljes projektek valósulhatnak meg. Rengeteg sikeres kezdeményezés valósult már meg világszerte vallási felekezetek kezdeményezésére vagy az ő közreműködésük segítségével, amiről a készülő *“A mongol szobrászat: jelenkori helyzete, társadalmi jelentősége és tibeti gyökerei”* című disszertációmban részletesen fogok írni. Előbb azonban megvizsgáljuk a világvallások közül a buddhizmus, és a környezetvédelem kapcsolatának kérdését, a buddhista tanítások környezethez való viszonyát.

Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy mint ahogyan minden hagyomány, legyen az vallási vagy kulturális, a buddhizmus is bizonyos mértékben változik, fejlődik az adott kor és társadalom igényeinek, elvárásainak megfelelően. Nem beszélhetünk egy egységes buddhista felfogásról sem, sem egy állandó, a buddhizmus létrejötte óta változatlanul fennálló szemléletről. Mégis, megkíséreljük a buddhizmus azon tanításait megtalálni és ismertetni, amelyek kapcsolatban állnak a környezetünk fenntartható fejlődéséhez szükséges

2 FRASZ 1993, 264.

3 GARDNER 2002, 6.

4 GARDNER 2002, 8.

gondolkodásmód kialakításával, amelyek a mai kor embere számára is értelmezhetőek, és a saját fejlődésünk érdekében felhasználhatóak.

Mindenekelőtt, fontos különbséget tenni a buddhista, és a buddhizmus elterjedését megelőzően fennálló vallási rendszerek között. Bármennyire is jellemző a szinkretizmus jelenléte a buddhista hagyományokra és a mai Mongóliára is, jelen kutatás egyik célja annak megvizsgálása, hogy vajon a buddhista hagyományok hozzájárulhatnak-e a környezetet fenntartható módon használó életmód kialakításához, visszaállításához. Ehhez viszont hasznos, ha világosan látjuk, hogy mely hiedelmek köthetőek a buddhista, és melyek a buddhizmus előtti vallásokhoz Mongóliában és Tibetben.

A felületes szemlélő számára akár úgy is tűnhet, hogy a buddhizmus egy pesszimista, negatív világszemléletet hirdet, hiszen központi témája az elmúlás, az állandóság hiánya, és a szenvedés. Ugyanakkor, ahogyan azt Cooper és James megjegyzi, ez nem azt jelenti, hogy az élet állandó, napi szenvedéssel jár. A Buddha gyakran beszél az örömről, szépségről és boldogságról, ami az életben elérhető.⁵ Radhakrishnan hindu filozófus megfogalmazásában, ha a pesszimizmus azt jelenti, hogy csak akkor van értelme a földi létnek, ha azt tisztán és kötöttségektől mentesen éljük, akkor a buddhista felfogás pesszimista. Ha az a pesszimizmus, hogy a földi életre úgy tekintünk, mint egy állomásra, amelyen túl ott a boldogság, akkor a buddhizmus pesszimista. Viszont, ahogyan Radhakrishnan fogalmaz, egy rendszer csak akkor pesszimista, ha elfojt minden reményt, és kijelenti, hogy sem az életben, sem azt követően nem vár ránk boldogság. A buddhizmus viszont hisz az erkölcsi fegyelem felszabadító erejében, és az emberi természet fejlődési, változási képességében. Minden szenvedés mögött ott rejlik a tökéletesség, a jószág magja. A Buddha *“Arra kér, hogy fellépjünk a gonosz ellen, és megvalósítsunk egy jobb minőségű életet.”*⁶

Nagy számú publikáció, kiadvány áll rendelkezésünkre, amely a buddhizmus környezetbarát jellegét támogatja, és amelyeket mi is felhasználtunk kérdéseink megválaszolása során, természetesen a szükséges kritikus hozzáállással. Sok olyan forrást lehet találni, amely kérdés nélkül a buddhizmus *“zöld jellege”* mellett érvel, határozottan kijelentve, hogy a buddhista hagyomány magában foglal egyfajta erkölcsi útmutatást a természetes környezetünkkel kapcsolatban. Emellett, Cooper és James leírja, hogy számos buddhista országban készített interjújuk során azok között is tapasztalták ezt a személeletet, akik közvetlenül részt vesznek valamilyen környezetvédelmi tevékenységben.⁷ A cél szempontjából, ami a szűkebb és tágabb környezetünk védelme, és egy egészséges, biztonságos életmód kialakítása, nem feltétlenül káros ennek a személetnek a megléte, de jelen kutatás lényege az, hogy objektíven lássuk a buddhizmus és a környezet közötti kapcsolat milyenségét. Jóval kevesebb azon források száma, amelyek minden tekintetben tárgyilagosan, szakmailag is felkészülten elemzik a kérdést. Egyike ezeknek a már idézett Cooper és James is. Ők kijelentik, hogy a buddhizmus valóban ekocentrikus, méghozzá azért, mert a buddhista érényt az emberi életet és a szélesebb értelemben vett világot tiszteletben tartva kell gyakorolni, nem pedig a fent említett divatos magyarázat miatt. Jelen tanulmány is amellett érvel, hogy a buddhizmus célja egyfajta erkölcsi állapot megvalósítása, elérése. A helyes viselkedés és felfogás nem eszköz valami felé, hanem a cél maga, amellyel pedig együtt jár az, hogy magunk, mások, és

5 COOPER-JAMES 2005, 51.

6 RADHAKRISHNAN 1999, 365.

7 COOPER-JAMES 2005, 106.

környezetünk felé is tisztelettel közelítünk.

Cooper and James különbséget tesz a nyugati és a buddhista környezeti etika között. A buddhista felfogás ugyanis nem haszonelvű, és nem is alapvető emberi vagy állati jogokra épül. A nyugati erkölcsi felfogás értelmében ugyanis azért nem bántjuk az állatokat, mert joguk van ahhoz, hogy ne így viselkedjünk velük, a buddhista felfogás viszont kijelenti, hogy helytelen, nem érényes dolog így vagy úgy cselekedni.⁸

Coper és James három hajlamot vagy bűnt mutat be, amelyek meghatározzák a jelenkor társadalmait. Az első az anyagelvűség, a második az emberközpontúság, a harmadik az apátia vagy érdektelenség. Ezt a három hajlamot akarati vagy konatív, fogalmi vagy konceptuális, és megismerő vagy kognitív hajlamnak nevezi el, amelyek egymás nélkül nem működhettek. Ezeket pedig a három buddhista kategóriának felelteti meg, amelyek a kapzsiság (sz. *lobha*), a gyűlölet (sz. *doṣa*) és a tudatlanság (sz. *moha*), amelyek meghatározzák létünket, és egyben viszonyunkat környezetünkhöz. A buddhista érények ezeknek a hajlamoknak a megszüntetésére törekednek, és mivel ezek felelősek a környezetrombolásért is, a helyes, buddhizmus által meghatározott gondolkodásmód elsajátítása hozzájárulhat élővilágunk fenntartásához is. A buddhista érények pedig, az úgynevezett énére vonatkozó érények az alázatosság, az egón való felülemelkedés és az önuralom.⁹ Ezek az érények, amelyekre a bölcsesség elérése felé vezető úton tehetünk szert, biztosítják, de legalábbis arra ösztönöznek minket, hogy tisztelettel viseltessünk környezetünk iránt is, és segítenek abban, hogy legyőzzük az említett hajlamokat, bűnöket.¹⁰

Lynn White Jr. amerikai történészprofesszor 1967-ben, a Science magazinban publikált előadásának anyaga remek kiindulópontot biztosít a buddhista felfogás és a természetes környezetünkhöz való viszonyának további vizsgálatához.¹¹ Jelen esetben természetként az élővilágra utalunk, kihagyva belőle az embereket. White azon kijelentése, amely szerint mióta az emberi populáció nagyobb számban van jelen a földön, azóta jelentős hatással van környezetére, még nem meglepő, és nem is vitatott felvetés. A következő elmélet azonban már nagyobb port kavart tudományos körökben. White szavait idézve

„Amit az ember tesz a természettel az attól függ, hogy mit gondol saját magáról az őt körülvevő dolgokhoz viszonyítva. A humánökológiát nagymértékben meghatározza a környezetünkről és rendeltetésiünkről kialakult hiedelmek összessége, vagyis a vallás.”¹²

Jamieson több száz könyvet és cikket említ, amelyek White gondolatait vitatják, fejtegetik.¹³ De maradjunk még White-nál. Elemzése szerint a nyugati kereszténység a leginkább emberközpontú vallás a világon. Az ókori nyugaton, ugyanúgy, ahogyan a buddhizmust megelőző vallások esetében, minden természeti jelenségnek megvolt a maga védőszelleme. Mielőtt kivágtak egy fát, gátat építettek vagy megsértették a földet, engesztelő áldozatot kellett bemutatni a helyi szellemeknek, ami segített ellenőrzés alatt tartani, és mérsékelni az ember környezetre gyakorolt káros hatását. White szerint az animizmus megsemmisítésével

8 COOPER–JAMES 2005, 107–108.

9 COOPER–JAMES 2005, 90–105, 118–122.

10 COOPER–JAMES 2005, 122–127.

11 WHITE 1967, 1203–7.

12 WHITE 1967, 3.

13 JAMIESON 2012, 20.

a kereszténység lehetővé tette a természet kizsákmányolását saját céljaira, közönyt mutatva a természetes környezet egyéb, nem antropomorf lényei iránt. A természeti jelenségekhez, a természeti tárgyakhoz kapcsolódó helyszellemek kultusza, amely amennyire lehetett megvédte az ember szűkebb és tágabb környezetét létezésük következményeitől, eltűnt. Felhívja azonban a figyelmet a kereszténység változatosságára is, a felekezeti különbségekre. Ami igaz lehet a középkori nyugatra, ahol nagyléptékű technológiai változások következtek be, nem feltétlenül vonatkozik a görög keleti egyházra például. Míg a görögök úgy hitték, hogy a bűn az intellektuális vakság, a megváltás pedig a tiszta gondolkodásban rejlik, addig a latin egyház azt tartotta, hogy a bűn az morális bűn, és a megváltást a helyes viselkedés biztosítja. Míg a görög szentek elmélkednek, addig a nyugatiak cselekszenek. A keleti teológia intellektualista, a nyugati voluntarista. A környezeti értékek kihasználására irányuló nézetek könnyebben fejlődhetnek a nyugati szemléletben. A kereszténységben egy fa csak egy tárgy, szent és étellel teli jellege idegen a keresztény hívő számára.¹⁴ Jamieson értelmezése szerint, White emélete amellett érvel, hogy még több technológia és tudomány alkalmazása nem segít jelenlegi környezeti problémáink megoldásában, de egy új vallás, vagy a régi újragondolása megoldást jelenthet. Szerinte a kereszténység azon irányzatainak támogatása, amelyek elutasítják az emberközpontú felfogást, Ázsia hagyományai és a hagyományos kultúrák megismerése, bevonása jelentős változásokat eredményezhet. Elutasítja a környezeti problémák eredetének gazdasági és technológiai magyarázatát, amely hozzáállás nagy hatással volt a környezetvédő mozgalomra.¹⁵ White elméletét lehet vitatni és részletesebben elemezni, az azonban mindenképpen figyelemreméltó, hogy talán ő fogalmazta meg először ilyen nyíltan, hogy a környezeti válság annak lehet az eredménye, ahogyan látjuk a világot, és benne a saját magunk által elfoglalt helyünket.

Mint említettem, a vallás és az ökológia együttes vizsgálata viszonylag újkeletű kezdeményezés. Tucker az 1996 és 98 között a Világ Vallásait Tanulmányozó Központban (Center for the Study of World Religions) megrendezésre került a világ vallásait és ökológiáját vizsgáló harvardi konferenciasorozat (Harvard Conference Series on World Religions and Ecology) említi mint a téma kutatásának megalapozását. A konferenciasorozat eredménye tíz kötet, amely bizonyítja, mekkora lehetőségek rejlenek a tudományág fejlesztésében, és mekkora az igény erre. A kötetek célja egy átfogó és kulturálisan változatos alapot biztosítani a környezeti etika tanulmányozására. A tudományág a mai napig fejlődik, határai formálódnak, de egyre elfogadottabbá válik az a nézet, amely szerint a vallási és kulturális hagyományok segítették a természetre és benne elfoglalt helyünkre vonatkozó világnézetek és rendszerek formálódását.¹⁶

Köztudott, hogy a közvélemény, de még a szakmai kiadványok egy része is egyfajta romantikus szemlélettel közelítenek a keleti vallások felé. Általánosságban véve büntelennek, minden rossz felett állónak, a természettel tökéletes harmóniában működő filozófiai irányzatokként tekintenek rájuk, amely felfogás éles ellentétben áll a nyugati, feltételezetten természetet kizsákmányoló, önző, pusztító magatartással. Az említett harvardi kötetek egyike,

14 WHITE 1967, 4–5.

15 JAMIESON 2012, 22.

16 TUCKER 2009, 286–288.

amely a buddhizmusra koncentrálnak, elmesél egy történetet a buddhizmus természetéhez való hozzáállásáról.¹⁷ A Dalai Láma előadást tartott a "Lélek és a természet" témájában környezetvédelmi aktivistáknak és környezetbarátoknak a Middlebury College-ban, 1990 őszi. Őszentsége nem kis csalódást okozhatott azoknak, akik egy drámai előadásra számítottak a buddhizmus és a környezeti etika szoros kapcsolatát illetően. Azzal kezdte az előadást ugyanis, hogy semmit nem tud ajánlani azoknak, akik az ökológiáról, vagy a környezetről szeretnének hallani. A természet szót pedig úgy értelmezte, mint utalást a "valóság alapvető természetére", majd belekezdett egy előadásba az üresség buddhista fogalmáról. A természet és az üresség kapcsolatát magyarázandó azt mondta, hogy amikor a valóság alapvető természetéről beszélünk, egyetlen egyszerű verssorban összefoglalhatjuk ennek a természetnek a megértését: "A forma üresség, az üresség pedig forma" (*Szív szútra*). Majd kifejtette, hogy tibeti filozófusok logikai elemzést alkalmaznak az üresség nézetének fejlesztésére valamint a buddhizmus kifejezett célja, vagyis az elme tisztítása és fejlesztése érdekében. Az üresség magában foglalja a valóság tagadását, amelyet mint maga a "természet" fordított le. Amit mondott, az azt jelenti, hogy minden dolog üres, és nélkülöz egy benne rejlő természetet vagy identitást. Az elme tisztítása a dolgok természetének hamis nézetétől való megszabadulást és az ürességükkel való megelégedettséget jelenti. Vagyis, a "természet" egy akadály lehet, amin túl kell lépni az emberiség fejlődése érdekében. Ez a példa kiválóan érzékelteti az általános nyugati elképzelés és a tibeti buddhista felfogás közötti különbséget. Hogy megértsük a Dalai Láma kijelentését, meg kell vizsgálnunk kicsit közelebbről a tibeti buddhizmus bizonyos alaptanításait, amelyek segíthetnek feloldani a buddhista tanok nyugati és helyi értelmezése közötti látszólagos összeférhetetlenséget.

A buddhizmusban nincs olyan értelemben vett istenhit, mint a kereszténységben, de a szent fogalma ismert, és jelen van a buddhista elképzelésben. Bár, ahogy Eckel brilliánsan rámutat, ez nem valamiféle kívülről jövő, már meglévő dolog. Magunkban kell azt kidolgozni, fejleszteni önfegyelem, képzelet, könyörület és tudatosság által. Az embereknek saját maguknak kell felelősséget vállalniuk a harmónia, az egészség és jólét megalapozásáért, amely alapot biztosít a megvilágosodás kereséséhez.¹⁸ Úgy tűnik, hogy White kijelentése, amely szerint a buddhizmus nem antropocentrikus, nem biztos, hogy megállja a helyét. A buddhizmus igenis emberközpontú abban az értelemben, hogy a buddhista hagyomány az emberi célok elérésének fontosságát állítja a középpontba, az ember saját maga ura, csak magára támaszkodhat a megvilágosodáshoz vezető út során. Ugyanakkor, az önérték mellett ugyanolyan fontossággal jelen van az én fogalmától való megszabadulásra való törekvés elve is.¹⁹ Eckel magyarázata szerint a korai buddhista forrásokban a természet mint a mulandóság, a halál és ujjászületés megtestesítője jelenik meg. A buddhista szerzetesek épp azért választják sokszor a városoktól való elvonulást, hogy a természetben olyan nyilvánvalóan jelenlévő elmúláson elmélkedjenek. A cél az, hogy a gyakorló megszabaduljon mindentől, ami múlandó, és elérje azt a szabadságot, amelyet a nirvána állapota jelent.²⁰ Egy másik fontos tanítás az ölés tilalmáról szól, amely az élet minden formájának tiszteletét hang-

17 ECKEL 1997, 328–329.

18 ECKEL 1997, 346.

19 ECKEL 1997, 341–342.

20 ECKEL 1997, 337–338.

súlyozza, amelyet a saját célok elérése érdekében tartanak figyelemben. Az éntől való megszabadulás és az élet tisztelésének tanítása szorosan összekapcsolódik tehát. A Dalai Láma tanításaiban és publikációiban mindig kiemeli a könyörület fontosságát a buddhista gyakorlat során. Az egyén akkor szolgálja saját érdekeit leginkább, ha a lehető legnagyobb számú élőlény hasznára cselekszik. Vagyis annak érdekében, hogy decentralizáljuk magunkat (megszüntessük az ént), saját érdekünkben, mások érdekeit kell a középpontba helyezni. A Dalai Lámának az említett előadásán tett kijelentése tehát nem a természettel szembeni érzéketlenségét, és a buddhista tanok érzéketlenségét mutatja, csupán a filozófiai oldalról közelítette meg a témát, és így kívánta bemutatni a Buddha tanainak környezetünkhöz, a valóság fogalmához való hozzáállását.²¹ Eljutottunk az ego-nélküliségtől a más lényektől való függésen át a minden létező iránt érzett szeretetig.

Harvey megjegyzi, hogy a múlandóság filozófiájának értelmezésénél azt is fontos észben tartani, hogy mivel az embernek nincs állandó egója, mindig képes a jó irányba történő változásra, és ennek megfelelően is kell őt kezelni, nem korábbi, negatív cselekedeteiért elítélni, beskatulyázni. Az elme, az ember aktuális cselekedeteitől függetlenül alapvetően tiszta és ragyogó. Ezt nevezi a mahajána hagyomány buddha-természetnek, amely az alapvető változásra való lehetőséget testesíti meg, a megvilágosodás elérésének lehetőségét, vagyis alapot biztosít az élőlények tiszteléséhez. Harvey azt is hozzáteszi, hogy az én-nélküliség fogalma nem tagadja az egyén létét, személyes történetét és személyiségét, de ezek egyetemes tényezők keverékei. Az egyes emberek szenvedése alapvetően nem különbözik egymástól, így a közöttünk lévő határok is feloldhatóak, amíg minden egyes létezőt be nem vonunk a körbe.²² Valamennyi buddhista irányzat másik alaptanítása az ego-nélküliség mellett a függő keletkezés elve (szkr. *pratitya-samutpāda*), amely szerint semmi sem létezik önmagában, minden fizikai és pszichológiai jelenség, beleértve az egyéni létezését is, kölcsönösen egymástól függő, és kölcsönösen szabályozzák egymást. Az ego-nélküliség (szkr. *anātman*) és a függő keletkezés tanának megértése feltétele a buddhaság elérésének.²³ Cooper és James szerint a függő keletkezés és az ego-nélküliség sem bizonyítja a buddhizmus ekocentrikus jellegét azonban. A függő keletkezés elve szerint semmi sem keletkezik vagy pusztul el, csak más események vagy állapotok hatására. Az élőlényeket tehát nem választhatjuk el sem egymástól, sem azoktól az eseményektől és állapotoktól, amelyek meghatározzák létezésüket. Ez az elmélet támogatja az ego-nélküliség nézetét, de nem mond sokat a környezetről, az állat és a növényvilágról a szó szoros értelmében. Arra sem alkalmasak a fenti nézetek, hogy bizonyítsuk, minden élőlény egyforma, és egyenrangú.²⁴

A buddhizmus antropocentrikus voltát az a nézete is erősíti, amely az emberi újjászületést nagyon ritka és szerencsés eseménynek tekinti, ez az egyetlen olyan újjászületési forma ugyanis, amely során lehetőség van a megvilágosodás elérésére. Csak az emberek vannak birtokában a cselekvési és gondolati szabadságnak, csak ők képesek buddhává válni. A buddhista felfogás az újjászületési formák közül az embereket sorolja egy csoportba, míg az összes állatot egy másikba. Vagyis, bár minden élőlény a körforgás része, az emberek

21 ECKEL 1997, 343–344.

22 HARVEY 2000, 35–36.

23 KOHN 1991, 8, 172.

24 COOPER-JAMES 2005, 109–110.

mégis kiemelkednek közülük. Harvey magyarázata szerint az erkölcsi és spirituális fejlődés vagy annak ellenkezője nagyrészt az emberi létezés szintjén történik, de ez nem azt jelenti, hogy az állatokat amorális teremtménynek tekinti a buddhizmus.²⁵ Közismert a buddhista *jātaka* történetekben az állatok kiemelkedő szerepe, amelyekben nemes, bölcs vagy egyszerűen csak ravasz lényként ábrázolják például az elefántot, a majmot, a teknőst, a varjút, a kakast vagy a gazellát, de a megvilágosodásra való törekvés, a tudatos erkölcsi fejlődés érdekében véghezvitt cselekmények nem jellemzőek ezekben a leírásokban sem.²⁶

Vadászat húsért természetesen előfordul minden korban, de Ekvall Tibettel kapcsolatban leírja, hogy nagyon sok helyen tiltott volt, sok természetvédelmi terület létezett Tibet középső részén, különösen a főváros, Lhasza körül, valamint egyéb kolostorok és szent helyek környékén. Ezek a területek vadrezervátumokká váltak, ahol bőséggel megtalálható volt mindenféle vad. Utazása során egy alkalommal megfigyelte, amikor egy juh, a hegyekből érkezve garázdálkodni kezdett a háztetőkön lévő szénatárolóban, tudván, hogy senki nem fogja megzavarni. A tároló eközben tönkrement, de a szerzetesek azon kívül, hogy rákiabáltak, és megdobálták pár kővel, nem tettek komolyabb lépéseket.²⁷ Számos buddhista országban megváltozott azonban a helyzet. Kínában, Thaiföldön például hatalmas mértékűvé vált a környezetrombolás a 20. század második felére. Thaiföldön 1945-ben még az ország 70%-át erdő borította, ami a kapitalista gazdasági fejlődés, a fogyasztói igények változása, a nyugati befolyás, a gyors gazdasági változások, az erdőirtások és a mezőgazdasági területek növekedése miatt 1989-re 15%-ra csökkent.²⁸

Visszatérve Harvey érvelésére, ő kifejti, hogy a tény, hogy az emberek egy magasabb szintű létezésre jogosultak és képesek, nem jogosítja fel őket az állatvilág kizsákmányolására, a rajtuk való uralkodásra. Az ember csupán az erkölcsös cselekedetre és spirituális fejlődésre való képessége tekintetében számítható kiválóbbnak az állatoknál. Ezt a kiválóságát azonban a kevésbé szerencsés létformában újjászületett lények felé mutatott jóindulattal kell, hogy kifejezze, nem pedig kizsákmányoló magatartással. A növényekre vonatkozóan pedig megemlíti, hogy egyes buddhista szövegek a fákat, sőt gyógynövényeket és a földet magát is bizonyos istenek lakhelyeként említik, ezért már csak haragjuk elkerülése érdekében sem tanácsos megsérteni, vagy elpusztítani a növényeket, vagy mezőgazdasági tevékenységet folytatni anélkül, hogy előtte megbékítenénk a föld és vizek szellemeit, illetve az ott élő állatokat. Az emberek fizikai és erkölcsi cselekedeteikkel egyaránt hatással vannak környezetükre, a karmikus hatás a környezeten keresztül is utolérhet minket. Ez negatív cselekedetek esetén eredményezhet szárazságot, gyenge termést, betegségeket. Vagyis, a környezet válaszol az emberi gondoskodásra, de annak hiányára is.²⁹

A közvetlenül és egyértelműen, minden filozófiai értelmezés szükségességét nélkülöző, környezetvédelemmel foglalkozó buddhista tanítások hiányának egyik oka lehet, hogy a buddhista tanok terjedése idején a környezet kiaknázása nem volt olyan mértékű, mint napjainkban, ezért a buddhista tanításoknak sem kellett az egyes állatfajok és természetes környezetük megőrzésére, fenntartásának módjaira koncentrálni. Emellett, a buddhista tanok

25 HARVEY 2000, 150.

26 VEKERDI 1998.

27 EKVALL 1964, 76.

28 HARVEY 2000, 178.

29 HARVEY 2000, 150–156.

természetüknél fogva hozzájárultak ahhoz, hogy a környezet visszafordíthatatlan módon ne sérüljön. Ennek megfelelően a buddhizmus történetének korábbi periódusaiban elegendő volt a tanításoknak megfelelően élni ahhoz, hogy a környezettel harmóniában élhessenek az emberek, ma azonban már tudatosan kell törekedni a környezetvédelemre kormányzati és helyi, kommunális szinten egyaránt. Mozgalmak, elméletek, irányvonalak, fejlesztési tervek születnek folyamatosan a problémák megoldására.

Hogy az adott területen pontosan hogyan vélekednek a kérdésről, a téma összetettségénél fogva egy következő, hosszabb értekezés részét kell, hogy képezze, és amely az említett disszertációm fontos részét képezi. Jelen tanulmányban csupán röviden összefoglalva ismertetem, hogy a buddhizmus és a népvallás felfogása hogyan olvadt egybe ezen a területen is. Ezt Cagān Öwgön, vagyis a százéves Fehér Öreg példája jól szemlélteti. A Fehér Öreg a mongol hiedelemvilágban a természet felett uralkodó, azt irányító egyetemes istenségként jelenik meg. Birtalan szerint a buddhizmust megelőző hiedelemrendszerekből kerülhetett a buddhista pantheonba, ahol megőrizte eredeti szerepét, mint a természet ura, amellet, hogy ma már a hosszú élet, a termékenység, és jószerecse istensége is egyben. A mi számunkra elsősorban az a szerep fontos, amelyet a természetes környezet fenntartása terén játszik. Gyakorlatilag a természetes környezet valamennyi vonatkozásáért felelős, és ő az ura a helyszellemeknek is. Egyes leírások lakhelyének a hegyeket jelölik meg, amely motívum szintén összeolvasztja a buddhista és a hagyományos hitvilágot. Míg a hegy az ősvallások jellegzetes szimbóluma és a szellemek, ősök lakhelye, addig az ábrázolásokon megfigyelhető remetebarlang a hegyen, előtte a Fehér Öreggel, a buddhizmus elvárásainak felel meg. Birtalan felhívja a figyelmet arra, hogy a kolostori szertartások során látható komikus, játékos Öreg nem egy szenilis öregembert kíván szimbolizálni. Mivel ő tulajdonképpen az életnek a megtestesítője, a közönség szórakoztatásával gyakorlatilag az életörömöt, a körforgás függőségétől való megszabadulást szimbolizálja. Alakja az élet és halál, az emberek és a természetfeletti világ közötti kapcsolatként értelmezhető.³⁰ A Fehér Öreg alakján kívül hagyományosan számos helyszellem, tabu és előírás gondoskodik a természetes környezet fenntartásáról. Az ember és a természetes környezet kapcsolata a mongol mitológia és hiedelemrendszer legfontosabb összetevője. Valamennyi szerencsétlenség, ami az embereket éri, azért történik, mert ártottak közvetlen, vagy természetes környezetüknek, a természet erőinek és őrzőinek. A mongol irodalom nagyon gazdag ezen erők leírása és a hozzájuk kapcsolódó történetek bemutatása tekintetében. Ezek mindegyike a jelenleg élő és az eljövendő generációk jólétét hivatottak biztosítani, amennyiben az emberek is betartják a rájuk vonatkozó szabályokat.³¹

A készülő disszertációm amellet érvel, hogy a népvallás viszonya a természethez leginkább az emberek ezen istenségekhez fűződő viszonyán keresztül érthető meg. Ahogyan azt a buddhizmus esetében is láttuk, itt sem feltétlenül közvetlenül arról van szó, hogy a cél a természet védelme abban az értelemben, hogy erre vonatkozó pontos utasításokat, módszereket találjunk a népi hagyományban. Sokkal inkább a sorok között van elrejtve a válasz, vagyis közvetett módon segítik a kialakult szokások, szertartások a környezet védelmét

30 BIRTALAN 2013.

31 BIRTALAN 2006.

ugyanúgy, ahogyan az a buddhizmus esetében történik, hiszen a környezet védelmének elképzelése és szükségessége viszonylag újkeletű. Az írások és tanítások keletkezése idején nem volt szükség erre, tehát nem is kellett létrehozni rendszereket, utasításokat, tanításokat a problémák kezelésére. Vagyis, nincsenek kifejezetten a környezet védelmét szolgáló szertartások, sem azt védelmező istenségek, ezek inkább az emberek védelmét és jövőjét hivatottak biztosítani. Az ember és a különböző védelmező istenségek közötti kapcsolatban az egymástól való függés figyelhető meg. Az ember boldogulása az istenek kezében van, míg az istenségek lakóhelyének fenntartása az emberek feladata a szertartásokon keresztül. Ezek a szertartások azonban az ő boldogulásukat segítik, életmódjuk jövőbeni fenntartásához járulnak hozzá, annak a természetes környezetnek a megőrzése a cél, amely az életet biztosítja számukra. Itt is megjelenik tehát az antropocentrikus szemlélet, bármennyire is természetközeli hagyományról beszélünk.

Kim Sun Jeong aktivista, és a MIBA (Mongol Buddhista Művészeti Intézet, Ulánbátor) egyik vezető tanára nagyon szépen ábrázolja a *nágákat* képén, amelyet egy nyugat-mongóliai forrásnál (Yusteent) tett látogatása után festett. Mivel, ahogy említettem, a szent helyekhez kapcsolódó animisztikus hiedelmek nem tűntek el, hanem beolvadtak a buddhista gyakorlatba, itt is buddhista szimbólumokkal ábrázolva láthatjuk a *nágákat*, akiket környezetünk védelmezőiként tartanak számon. Sun Jeong cikkében leírja, hogy a *nágákkal* kapcsolatos hiedelmek napjainkban is jelen vannak, különösen az idősebb generációk életében. Munkájának része ennek a hiedelemvilágnak az életben tartása, amelyen keresztül végzi aktivista, környezetvédő munkáját is. Őt idézve:

“Az idős mongol és tibeti emberek úgy hiszik, hogy valamennyi természeti jelenséget a nágák irányítanak, ezért nagyon nagy figyelmet fordítanak arra, hogy ne bosszantsák őket, hiszen tudják, hogy túlélésük a nágák kegyén múlik. A legtöbb mongol és tibeti tudja, hogy a nágák nagyon dühösek lesznek, ha megsértjük a természetet, ezért igyekeznek védeni természetes környezetüket. Különösen óvatosak a vizekkel kapcsolatban, ez ugyanis a nágák lakhelye. Vidéken gyakran található a nágáknak szentelt szentélyeket, ahol füstölőket és lámpásokat ajánlanak az istenségeknek.”³²

Még abban az esetben is, ha valaki nem hisz a természet szellemeinek, védelmezőinek létezésében, fontosságuk a hagyományos életmód fenntartásában nyilvánvaló. Ha a nomád pásztor nem törődik közvetlen és tágabb környezetével, hosszútávon aligha tudja túlélni a kemény mongóliai időjárását. A tiszta vízforrás elengedhetetlen, csupán a szeméttől, szennyezéstől mentes legelő képes egy egészséges nyáját biztosítani. A forró nyarakon még a kisebb fás területek is hatalmas megkönnyebbülést jelentenek az állatok számára. Természetesen hasonló hiedelmek fenntartása nem egyszerű egy olyan hatalmas sebességgel fejlődő országban, mint Mongólia. Különösen nehéz ez a fővárosban, ahol a fő bevételi forrás, és a gazdasági élet mozgatórugója a bányászat lett az elmúlt évtizedben. Még akkor is, ha a mindennapi ember vonzódik ősei hitéhez, kihívást jelent manapság annak megfelelően élni. Az árak napról-napra emelkednek, külföldi vállalatok és közösségek települnek az országba új gondolkodásmódot hozva magukkal. A hagyományok változása egy természetes folyamat,

32 www.purevbat.xtreemhost.com [megtekintve 2014. 10. 28.].

amely az adott társadalom igényeinek és körülményeinek megfelelően alakul, de egy olyan országban, ahol a bányászat jelenti az egyik fő bevételi forrást, és jelentősége egyre csak növekszik, nagyon fontos a környezetvédelmi kezdeményezések támogatása, bármilyen formában is történjen az. Sok országban nehéz lenne egy olyan összefogó erőt találni, amely képes összehozni az embereket, és amely a lakosság nagyobb százalékát meg tudja mozgatni. Mongóliában a buddhizmus, együtt a hagyományos hitvilággal, jelenti azt a hátteret, amely képes lehet befolyásolni nem csak a mindennapi emberek gondolkodásmódját, de kormányzati szinten is produkálhat eredményeket.

Láthatjuk, hogy nagyon nehéz egy-egy hiedelemvilágot önállóan vizsgálni, hiszen mind Tibetben mind pedig Mongóliában ezek a hagyományok átszövik egymást, folyamatosan hatással vannak egymásra. Az egyes hagyományok között felfedezhető látszólagos hasonlóság azzal magyarázható, hogy a buddhizmus, megjelenése idején magába olvasztott bizonyos már létező fogalmakat, módszereket és terminológiát, hogy segítse előrelépését, fejlődését, hiszen sokkal könnyebben azonosulnak az emberek az újdonsággal, ha társul hozzá valami, amit már ismernek, amittől hirtelen biztonságossá és így befogadhatóvá válik az új rendszer. A buddhizmus tanításait tekinthetjük alapként a természet és az ember kapcsolatát illetően. Az évszázadok folyamán olyan erős hatással voltak a különböző hagyományok egymásra, hogy aligha választhatjuk el őket manapság. A buddhizmust nevezhetjük annak a hatalmas és kulturálisan igen gazdag ernyőnek, amely alatt Tibet és Mongólia ősi hagyományai változással, de valamilyen formában mégis továbbélnek, kiegészítve, gazdagítva a buddhista hagyományokat.

Irodalom

- BIRTALAN 2012. "Do not Disturb My Ponds and Lakes, Do not Injure My Swans". A Human Ecological Approach to Mongolian Shamanic Texts. In: *Man and Nature in the Altaic World. Proceedings of the 49th Permanent International Altaistic Conference, Berlin July 30 – August 4, 2006*. Ed. Kellner-Heinkele, Barbara – Boykova, Elena V. – Heuer, Brigitte. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkenvölker 12.). Berlin, Klaus Schwarz Verlag 2012, pp. 24–36.
- BIRTALAN 2013. Cagān Öwgön – The White Old Man in the Leder Collections. The Textual and Iconographic Tradition of the Cult of the White Old Man among the Mongols. In: Lang, Maria-Katharina – Bauer, Stefan (ed.): *The Mongolian Collections. Retracing Hans Leder*. Vienna, Austrian Academy of Sciences (ÖAW) Press 2013, pp. 84–94.
- COOPER–JAMES 2005. Cooper, David E. and James, Simon P.: *Buddhism, Virtue and Environment*. Aldershot: Ashgate, 51., 90–127.
- ECKEL 1997. Eckel, Malcolm David: Is there a Buddhist Philosophy of Nature? In: Tucker, Mary Evelyn and Duncan Ryuken Williams (eds.), *Buddhism, and Ecology: The Interconnection of Dharma and Deeds*. Cambridge, MA: The Harvard Center for the Study of World Religions, Distributed by Harvard University Press, 327–350.
- EKVALL 1964. Ekvall, R. B.: *Religious Observances in Tibet: Patterns and Function*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

-
- FRASZ 1993. Frasz, Geoffrey B.: A New Direction for Environmental Ethics. In: *Environmental Virtue Ethics*. Department of Philosophic and Regional Studies, Community College of Southern Nevada, North Las Vegas, NV 89030, Vol 15.
- GARDNER 2002. Gardner, Gary: Invoking the Spirit, Religion and Spirituality in the Quest for a Sustainable World. In: *Worldwatch Paper* 164.
- HARVEY 2000. Harvey, Peter: *An Introduction to Buddhist Ethics, Foundations, Values and Issues*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JAMIESON 2012. Jamieson, Dale: *Ethics and the Environment. An Introduction*, Cambridge University Press.
- KOHN 1991. *The Shambala Dictionary of Buddhism and Zen*, Translated by Kohn, Michael H., Boston : Shambala.
- RADHAKRISHNAN 1999. Radhakrishnan, S.: *Indian Philosophy*. Vol I., Oxford University Press.
- SUZUKI-KNUDTSON 1991. Suzuki, David and Knudtson, Peter: *Wisdom of the Elders*. New York: Bantam Books.
- TUCKER 2009. Tucker, Mary Evelyn: Touching the Depths of Things: Cultivating Nature in the Thought of Wang Yangming. Chapter 21, In: *Nature, Space and the Sacred, Transdisciplinary Perspectives*, Ed. by S. Bergmann, P.M. Scott, M. Jansdotter Samuelsson, H. Bedford-Stroh, Ashgate.
- VEKERDI 1998. *Dzsátakák, Buddhista születésregék*. Válogatta, páliból fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Vekerdi, József. Budapest: Terebess Kiadó.
- WHITE 1967. White Jr., Lynn: The Historical Roots of Our Ecological Crisis. In: *Science* 155/3767: 1203–7.